

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ ΩΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΑΙ

ΥΠΟ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ Ξ. ΕΛΕΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

Τὸ τελευταῖον ἑορταστικὸν ἔτος διὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολῆν ἐγένετο τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου τοῦ 1923 κατὰ τὴν εἰθισμένην πατριαρχικὴν ἐθιμοτυπίαν, διότι τὸ νέον τουρκικὸν καθεστὼς ἀπηγόρευσε τὸν ἑορτασμὸν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα.

Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύνδεσμος τῶν παλαιῶν μαθητῶν τῆς Π. Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ἀπεφάσισεν, ὅπως συνεχίσῃ ἐνταῦθα ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι τὸ πάτριον ἔθιμον τῆς Σχολῆς καὶ καθώρισεν, ὅπως ἕκαστον ἔτος κατὰ τὴν Κυριακὴν τὴν ἀκολουθοῦσαν τὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἑορτάξῃ διὰ τελετῆς τὴν μνήμην τῶν Τριῶν Μεγάλων Ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων καὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἐν Πνεύματι δωρεᾶς, τὴν ὁποῖαν οὗτοι ἐπεδαψίλευσαν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ ὑπόδουλον Γένος καὶ εἰς τὴν Μ. τοῦ Γένους Σχολῆν.

Ὁ πρῶτος ἑορτασμὸς ἐγένετο τὴν 4ην Φεβρουαρίου 1940 ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας διὰ τελετῆς μετὰ μνημοσύνου ὑπὲρ τῶν ἀπ' αἰῶνων ἰδρυτῶν, εὐεργετῶν, διδασκάλων καὶ μαθητῶν τῆς Σχολῆς μετὰ ἐκφωνήσεως, ἐφόσον τὸ βῆμα τῆς Σχολῆς ἐσίγησεν, καὶ τοῦ κατὰ παράδοσιν προσήκοντος λόγου. Τοῦτον ἐξεφώνησεν ὁ Φιλολόγος καὶ Μεγαλοσχολίτης κ. Νικηφ. Ἐλεόπουλος μὲ θέμα «οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι ὡς λογοτέχνηαι». Τὴν ὁμιλίαν ταύτην τοῦ κ. Νικηφ. Ἐλεοπούλου, συμπληρωθεῖσαν εἰς τινὰ σημεῖα καὶ ἐμπλουτισθεῖσαν μὲ τὰς σχετικὰς ὑποσημειώσεις δημοσιεύομεν κατωτέρω.

Μέχρι τῶν ἰδικῶν μας καιρῶν καὶ πιθανώτατα διὰ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας, ὅστις αἰσθάνεται τὸν Θεὸν δὲν θὰ εὕρῃ καλύτερον τρόπον νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους τῆς ψυχῆς του τὴν φλόγα, παρὰ ἂν σπουδάσῃ καὶ ἂν κ α τ α κ τ ῆ σ ῃ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα λόγον. Καὶ λαμπρὸν παράδειγμα τῆς ἀληθείας αὐτῆς εἶναι ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς χριστιανικῆς φιλολογίας, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν συνέπιπτεν ἡ γνησιωτέρα θρησκευτικὴ ἔμπνευσις μὲ τὴν ἀρτίαν ἀκόμη γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ τελειότης τῆς νέας θρησκείας εὗρισκε θαυμάσιον τρόπον ἐκφράσεως εἰς τὴν πληρότητα καὶ εἰς τὸ κάλλος τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου.

Συχνὰ ἔχει παρατηρηθῆ καὶ ἐξαρθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εὐρῆκε τὴν πληρεστέραν ἐρμηνείαν του μὲ τὴν ἀκριβολογίαν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μὲ τὴν γλαφυρότητα τῆς ἑλληνικῆς ἐκφράσεως. Τόσον οἱ λυρικοὶ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ θεοσπεῖστοι πράγματι ὕμνογράφοι, ὅσον καὶ οἱ συγγράψαντες εἰς πεζὸν λόγον ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες εὗρισκαν ἀστείρευτον πηγὴν ἀμβροσιῶν ἐπέων εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότη-

τος. Ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν ἐγνωρίσθη ἀπὸ τὸν νοῦν τῶν ἐμπνευσμένων θεολόγων καὶ ἐλατρεύθη ἀπὸ τὰ χεῖλη τῶν πιστῶν εἰς τὴν θεϊκὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πινδάρου. Καὶ ἤδη πρόκειται νὰ διαπιστώσωμεν τὸ γεγονός αὐτὸ εἰς τὸ ἔργον τῶν Τριῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν, οἱ ὅποιοι, ὡς ἐκ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς παιδείας των, εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ κατανοοῦν, νὰ ἐκλέγουν, ν' ἀναδημιουργοῦν τοὺς λεκτικούς τρόπους τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ πεζογράφων καὶ οὕτω νὰ διαμορφώσουν ἰδιαίτερον συγγραφικὸν ὕφος, εἰς τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ὁποίου θὰ ἀσχοληθῇ μάλιστα ἡ παροῦσα σύντομος μελέτη μου.

Δικαίως ἡ Ἐκκλησία ἤνωσε τὰ τρία μεγάλα ὀνόματα εἰς μίαν μνήμην καὶ εἰς μίαν τιμὴν¹, διότι εἶναι ἰσάκις δαψιλῆς ἢ θερμὴ πίστις των καὶ μίᾳ ἢ κλίσει αὐτῶν εἰς τὸ νὰ στηρίζουν καὶ νὰ λαμπρύνουν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ· ἀλλὰ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ καθενὸς καὶ αἱ ἰδιαίτεροι περιστάσεις τοῦ βίου συνετέλεσαν, ὥστε νὰ διακρίνεται τὸ ἔργον ἐκάστου ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ συγγραφικὸν ὕφος. Δι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ προηγηθῇ τοῦ κυρίου θέματος μίᾳ σύντομος ὑπόμνησις διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον ἐκάστου τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι καὶ βαθεῖς διανοηταὶ ὑπῆρξαν καὶ δραστηριότητα ἀκαταπύνητον ἀνέπτυξαν. Ὡρισμένα, ἄλλωστε, σημεῖα τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν τριῶν μεγίστων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων πρέπει ἐξάπαντος νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὡς συντελεσται εἰς τὴν συγγραφικὴν των παραγωγὴν καὶ εἰς τὸ εἶδος τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων των.

Τοῦ Βασιλείου, ὅστις ἐγεννήθη τῷ 330 ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας, ἐξαίρεται ἡ ἀρχοντικὴ καταγωγὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ παιδεία εἰς τοὺς κόλπους οἰκογενείας, ἡ ὁποία, κατὰ τοὺς βιογράφους του, ἦτο ναὸς εὐποιίας². Εἶναι γνωστὸς ἐπίσης ὁ ζῆλός του διὰ τὴν παιδείαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐφοίτησεν εἰς τὰς σχολὰς τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο τῶν λόγων³, ὅπου ἐδίδασκον οἱ διασημότεροι

1. Καὶ ἰδιαιτέρως μὲν τιμᾶται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἕκαστος τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν χωριστά, ἀλλὰ ὁ ἀπὸ κοινοῦ ἑορτασμός καὶ τῶν τριῶν καθιερώθη ἐπὶ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118), διότι ἠγγέρθη συζήτησις μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων ποίος εἶναι ὑπέρτερος ἐκ τῶν τριῶν. Πρὸς κατάπausιν τῆς ἐριδος ταύτης ἡ Ἐκκλησία, διὰ νὰ τιμᾷ ἰσαξίως τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, ὥρισε κοινὴν αὐτῶν ἑορτὴν τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μ. Βασιλείου βλ. Δ. Σ. Μπαλαγόρου, Πατρολογία (τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων), Ἀθῆναι 1930, σ. 289-304, Ο. Bardenhewer, Les Pères de l'Église, éd. Française 1899, tome II, σ. 68-88, Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους (1925), τόμ. Β β, σ. 177-184, Π. Μπρατσιώτου, Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐπιβίωσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθήνησι 1939, σ. 4-11, Π. Καρολίδου, Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1908, περὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, σ. 28 κέξ.

3. Ἐπιτάφιος Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ εἰς Μ. Βασίλειον, Ε. Π. Migne, τ. 36, στ. 513.

σοφισταὶ καὶ φιλόσοφοι, ἀπέκτησε φίλον παντοτεινὸν τὸν υἱὸν τοῦ ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ Γρηγόριον, τὸν κατόπιν ἐπίσκοπον Ναζιανζοῦ καὶ εἶτα Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Θεολόγον. Ἡ πρώτη νεότης του ἀφιερώθη εἰς κοσμικὸν ὑπόργημα, τοῦ βῆτορος ἐν Καισαρείᾳ, τὸ ὁποῖον κατόπιν ἔκρι-
 νεν ὡς σπατάλην τῶν νεανικῶν του χρόνων καὶ θλιβεράν ἐλάττωσιν τοῦ χρονι-
 κοῦ ὀρίου, τὸ ὁποῖον ἀφίερωσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ. Ὡς μοναχὸς κατὰ
 τὴν πρώτην περίοδον τῆς χριστιανικῆς ἀποστολῆς του ἐξέπληξεν ὄλους μὲ τὴν
 ἐγκράτειαν, μὲ τὸ πλῆθος τῶν εὐεργεσιῶν του διανείμας τὰ ὑπάρχοντά του εἰς
 τοὺς πτωχοὺς καὶ μονάσας εἰς τὸν Πόντον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν
 τοῦ μοναχικοῦ βίου.

Ὡς πρεσβύτερος διεκρίθη μὲ τὴν εὐγλωττον ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδο-
 ξίας, εἰς ἐποχὴν ποῦ ἐγένετο πάλιν ἐπικίνδυνος ὁ Ἀρειανισμὸς διὰ τῆς ὑπο-
 στηρίξεως τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος. Περισσότερον ὅμως διέλαμψαν αἱ
 χριστιανικαὶ ἀρεταὶ καὶ τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας αὐτοῦ, ὅταν, πεισθεὶς ἀπὸ τὸν
 ἀρχιεπίσκοπον Καισαρείας Εὐσέβιον, ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἀργό-
 τερον, περὶ τὸ 370, ἐπίσκοπος Καισαρείας, τῷ ὄντι ὡς ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ καὶ
 οὐ τὴν τιμὴν διώξας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς τιμῆς διωχθεὶς, ὅπως λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ
 Γρηγόριος¹. Εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτὸ ἀξίωμα τόσον ἐθαυμάσθη ὁ Βασι-
 λειος ὡς ὀργανωτῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ποιμὴν ἀμώμητος, ὥστε καὶ ὁ Ἀμ-
 βρόσιος ὁ Μεδιολάνων πολλὰ ἐμιμήθη ἀπὸ τὸν Βασίλειον καὶ πολὺ ἐδιδάχθη
 ἀπ' αὐτὸν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν ἐπισκοπικῶν του καθηκόντων. Μένει ἐξ ἄλλου
 εἰς τὴν καρδίαν κάθε χριστιανοῦ ὑπέροχον πρότυπον φιλανθρωπίας διὰ τὸ πλῆ-
 θος τῶν εὐεργεσιῶν του καὶ πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ διὰ τὴν εὐσεβῆ πρωτο-
 βουλίαν του νὰ ἰδρῦσῃ τὸ περίφημον πτωχοτροφεῖον τὴν Β α σ ι λ ε ι ἄ δ α,
 τὴν καινὴν πόλιν τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον², ὅπου εὗρισκε καταφύγιον ὁ κάθε
 δυστυχῆς.

Δυστυχῶς ὅμως αἱ πικρὰ καὶ οἱ μόχθοι τοῦ ποιμαντορικοῦ ἔργου καὶ ἡ
 ἀσκητικὴ νηστεία, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπέβαλλεν τὸν ἑαυτὸν του, ἐξήντησαν σω-
 ματικῶς τὸν ἅγιον ἄνδρα καὶ μετὰ ἑννέα μόνον ἐτῶν ἐπισκοπικὴν δρᾶσιν ἀπέ-
 θανε τῇ 1η Ἰανουαρίου τῷ 379 εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν.

Τὰ συγγράμματά του³ Δ ο γ μ α τ ι κ ἄ, Π ρ α κ τ ι κ ἄ, Ὁ μ ι λ ῖ α ι

1. Γ ρ η γ ο ρ ῖ ο υ, Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μ. Βασίλειον, Ε. Π. Migne, τ. 36, στ. 533.

2. Σ ω ζ ο μ ἔ ν ο υ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ε. Π. Migne, τ. 67, στ. 1397
 (6,34): Β α σ ι λ ε ι ἄ δ α, ὁ πτωχῶν ἐστὶ καταγώνιον ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Καισαρείας
 ἐπισκόπου κατασκευασθέν, ἀπ' οὗ τὴν προσήγοιαν τὴν ἀρχὴν ἔλαβε.

3. Τὰ συγγράμματα τοῦ Μ. Βασιλείου εὗρισκονται συγκεντρωμένα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ
 Πατρολογίᾳ Migne εἰς 4 τόμους (29-32). Ἐκλεκτὰς δὲ περικοπὰς τῶν ἔργων τοῦ Μ.
 Βασιλείου ἐδημοσίευσαν: Κ. Δ ο υ β ο ν τ ῶ τ η ς, Περικοπὰὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μ. Βασι-
 λείου καὶ Χρυσοστόμου (1915), Δ. Κ ο υ ῤ μ ο υ τ σ ῖ π ο υ λ ο ς, Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν ἔργων
 τῶν πατέρων (1927), σ. 52-96, Θ. Ν. Κ α σ τ α ν ᾶ ς, Ἑλλήνων πατέρων ἐκλεκταὶ περι-

καὶ Ἐπιστολαὶ εἶναι εὐγλωττοι διαβεβαιώσεις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος, μὲ τὸ ὁποῖον καθηγήσθη ἡ θεία αὐτῆ ψυχή. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς λεπτομερῆ ἀπαρίθμησην τῶν ἔργων τοῦ ἀνδρὸς καὶ εἰς ἰδιαιτέρας κρίσεις ἐνὸς ἐκάστου. Θὰ περιορισθῶμεν ν' ἀναφέρωμεν μόνον τὰ κυριώτερα καὶ νὰ τονίσωμεν εἰς γενικὰς γραμμάς τὴν ξεχωριστὴν ἀξίαν μέρους μόνον τοῦ συγγραφοῦ αὐτοῦ θησαυροῦ.

Τὰ δογματικὰ του ἔργα βεβαίως δύνανται νὰ ἐκτιμηθοῦν περισσότερον ἀπὸ τοὺς μεμυημένους εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν. Π.χ. εἰς τὸν ἀνατρεπτικὸν τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου μὲ ἀπαράμιλλον λογοτεχνικὴν λεπτότητα καὶ μὲ φιλοσοφικὴν ἐμβάθυνσιν ἀποδεικνύει τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ εἰς συμπληρωματικὴν πραγματείαν ἀποδεικνύει ἐπίσης τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τούτοις μόνον ὁ ἔχων φιλοσοφικὴν κατάρτισιν καὶ ὁ ἐξοικειωμένος μὲ τοὺς ὅρους καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἡμπορεῖ νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὴν καθαρότητα τῶν διανοημάτων καὶ τὴν εἰλικρινῆ πίστιν τοῦ θεοπρεπῶς δογματίζοντος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ Ἀσκητικὰ, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα τῶν Πρακτικῶν, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ κατανοήσῃ κανεὶς ἀπὸ ποίαν ἐσωτερικὴν αἰτίαν ὁ ἅγιος Ἱεράρχης προσηλώνεται εἰς τὸ ἀσκητικὸν ἰδεῶδες, διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ κατ' ἀξίαν τὸν λεκτικὸν τρόπον τῶν συγγραμμάτων τούτων. Ὁ Μ. Βασίλειος, καθὼς φαίνεται, συνέταμε καὶ δισκεύασε τὴν λειτουργίαν, ἡ ὁποία, ὡς γνωστὸν, τελεῖται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μας δεκάκις τοῦ ἑνιαυτοῦ¹. Εἰς τὰ Πρακτικὰ ἐπίσης δύναται νὰ κατατάξῃ κανεὶς καὶ τὴν συμβουλευτικὴν πραγματείαν τοῦ Βασιλείου Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων².

κοπαί (1929), σ. 72-114. Ἀξιολογηθέντες εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ἐμετάφρασις τοῦ Ἑξαήμερου καὶ τῶν Ἠθικῶν, Κων/πολις 1807 καὶ ἀνατύπωσις ἐν Ἀθήναις 1863, τοῦ Ἀλεξ. Μωραϊτίδου, μετάφρασις τῆς ἐρμηνείας τῶν Ψαλμῶν 1814 καὶ ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος Θεολόγων (Ζωῆ) ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς τὸν Μ. Βασίλειον καὶ λόγοι τοῦ Βασιλείου κατ' ἐκλογὴν (ἐν οἷς καὶ ὁμιλία εἰς Ἑξαήμερον), Ἀθήναι 1933-34.

1. Π. Μπρατσιώτου, ἔθ' ἀνωτ. σ. 9. Βλ. Δ. Σ. Μπαλάνοῦ, Πατρολογία, σ. 297 καὶ Δ. Μωραϊτίδου, Ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐν Θεολογία 7, 1929, σ. 70-75.

2. Ε. Π. Μίγνε, τ. 31, στ. 564-589. Σχετικαὶ πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Μ. Βασιλείου ἐγράφησαν πολλαὶ μελέται ἡμετέρων καὶ ξένων. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀναφέρομεν τοῦ Φ. Κοκουλέ, Περὶ τῶν παιδαγωγικῶν δοξασιῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐν περιοδ. «Ξενοφάνει», Ἀθήναι 1907, σσ. 161-182, 286-292 καὶ 328-333, Κ. Γ. Δυοβουνιώτου, Περὶ τῶν διδασκόντων καὶ διδασκομένων κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, Ἀθήναι 1923, Ἐκδ. Παπύρου, Μ. Βασιλείου, Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, κείμενον-μετάφρασις ὑπὸ Ἀδ. Διαμαντοπούλου μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων ὑπὸ Δ. Σ. Μπαλάνοῦ, Ἀθήναι 1937.

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως θαυμάζεται ἡ πλαστικότητα καὶ ἡ δύναμις τοῦ λόγου του εἰς τὰς ὁμιλίαις καὶ τὰς ἐπιστολάς του.

Διὰ τὸ λυρικὸν ὄφος καὶ τὸν βαθὺν συμβολισμὸν διακρίνονται:

1) αἱ Ἑρμηνευτικαὶ ὁμιλίαι τοῦ Μ. Βασιλείου, μεταξὺ τῶν ὁποίων αἱ ἐννέα ὁμιλίαι εἰς τὴν Ἑξαήμερον δηλ. εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς Γενέσεως (τὸ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου) καὶ αἱ δέκα ὀκτὼ ὁμιλίαι εἰς τοὺς ψαλμοὺς.

2) αἱ Ἠθικαὶ ὁμιλίαι ὅπου διακρίνεται ἡ τελεία γνώσις τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων (περὶ φθόνου, μεθύντων κ.ἄ.).

3) Ἐπίσης ἔγραψεν Ἑγκωμιαστικὰς καὶ ἄλλας ὁμιλίαις.

Τὴν ἀλληλογραφίαν του συνέλεξεν ὁ φίλος του Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Αἱ Ἐπιστολαὶ του εἶναι ποιμαντορικαί, κανονικαί, ἀφορῶσαι δηλ. εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, δογματικαί, παραμυθητικαί, ἐλεγκτικαί, προσωπικαί, φιλικαί κ.ἄ.

Τοῦ Γρηγορίου¹, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη πιθανῶς τὸ 329, ἡ παιδικὴ ἡλικία ἐπλάσθη μὲ διδάγματα καὶ παραδείγματα Χριστιανικά. Καὶ αὐτοῦ ἡ φύσις ἐκλινεν εἰς τὸν ἀσκητισμὸν, τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἡσυχον σκέψιν, ἀλλ' αἱ περιστάσεις τοῦ βίου καὶ ἡ θέσις του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὸν ἠνάγκασαν συχνὰ ν' ἀναμιχθῆ δραστηρίως εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Μᾶλλον παρὰ τὴν θέλησίν του ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του, ὅστις ἦτο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ, πρεσβύτερος, κατόπιν ἐπιθυμίας τῶν Ναζιανζηνῶν καὶ εἶτα ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ δὲ κίνδυνος τῆς ὀρθοδοξίας, ὅστις ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος (378), ἔφερεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου θριαμβευτικὰ ἐνίκησε τοὺς Ἀρειανοὺς μὲ τὴν ἐμπνευσμένην πίστιν, μὲ τὸν ἀποστολικὸν του ζῆλον καὶ μὲ τὴν ἀκατανίκητον εὐγλωττίαν του. Μετὰ τὴν θριαμβευτικὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας ἠρνήθη ὁ Γρηγόριος νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς πρωτεύουσας καὶ ἀποχωρήσας τῷ 381 τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ἦλθεν εἰς Καισάρειαν καὶ εἶτα εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του καὶ ἀφοῦ ἐπὶ δύο ἔτη διηύθυνε τὴν Ἐκκλησίαν Ναζιανζοῦ ἀπεχώρησεν εἰς τὰ πατρικά του κτήματα, ὅπου καὶ ἐτελείωσε τὸν βίον του περὶ τὸ 390 εἰς ἡλικίαν περίπου 60 ἐτῶν. Ἐκεῖ εἰς τὴν μόνωσίν του εἶχε τὸν καιρὸν καὶ τὴν ψυχικὴν γαλήνην διὰ νὰ αἰσθάνεται τὸν Θεόν, διὰ νὰ Τὸν ἐκφράξῃ καὶ διὰ νὰ Τὸν ὑμῆῃ.

1. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία(1930), σ.304-320, O. Bardenhewer, Les Pères de l'Église, éd Française 1899, σ. 89-103, Κ. Παπαρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους (1925), τόμ. Β β, σ. 184-197, Π. Μπρατσιώτου, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 11-16, Π. Καρολίδου, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 28.

Πολυγραφώτατος καὶ αὐτός, κατέλιπε πλῆθος συγγραμμάτων¹, τὰ ὁποῖα εἶναι Λόγοι, Ἐπιστολαὶ καὶ Ποιήματα.

Οἱ διασωθέντες λόγοι τοῦ Γρηγορίου, 45 τὸν ἀριθμὸν εἶναι ποικιλωτάτου περιεχομένου: 1) Δογματικοί: Μεταξὺ τῶν δογματικῶν τοῦ λόγων θαυμάζονται περισσώτερον ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἐξεφώνησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει (τῷ 379) ὡς πρεσβύτερος εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ δόγματος τῆς Τριάδος χαρακτηρισθέντες οἱ τῆς Θεολογίας λόγοι καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ὠνομάσθη Θεολόγος. Εἰς αὐτοὺς ἀναπτύσσει συστηματικὰ τὸ δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ καταρρίπτει τὰς αἰρετικὰς διδασκαλίας τοῦ Εὐνομίου καὶ τῶν ἀρνούμενων τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ βεβιασμένος συνδυασμὸς τῶν χριστιανικῶν δογμάτων μὲ ἀρχαιοτέρας φιλοσοφικὰς θεωρίας καὶ ἡ τάσις τοῦ λαοῦ πρὸς δογματικὰς συζητήσεις ἐδημιούργει ὑποχρέωσιν δι' ἓνα ἱεράρχην νὰ διαφωτίσῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοὺς πιστοὺς καὶ νὰ ἐνισχύσῃ αὐτοὺς εἰς μίαν ἀκλόνητον πεποιθήσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ. Διὰ τὸν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λόγον τοῦ Γρηγορίου ὁ Bossuet ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀπέδειξε τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τρόπον, ποῦ δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀντίρρησην². Οἱ λόγοι αὐτοὶ τόσην φήμην προσέδωσαν εἰς τὸν ῥήτορα, ὥστε ὁ γέρον Ἱερώνυμος ἦλθεν ἐπίτηδες εἰς τὴν βασιλεῦσαν διὰ ν' ἀκούσῃ τὸν Γρηγόριον θεολογοῦντα. Ἐχομεν ἀκόμη τοῦ Γρηγορίου λόγους Ἐορταστικούς, ὅπως εἶναι ὁ εἰς τὰ Θεοφάνια τοῦ Σωτήρος δηλ. τὰ Γενέθλια — εἶναι γνωστὸν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε ἰδιαιτέρα ἑορτὴ Χριστουγέννων³ — ὁ ὁποῖος ἀρχίζει μὲ τὴν πανηγυρικὴν ἀναφώνησιν: Χριστὸς γεννᾶται, δοξάζεται· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε· Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε⁴, ἡ ὁποία περιελήφθη εἰς τὴν ὑμνολογίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας⁵.

1. Τὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορίου εὐρίσκονται συγκεντρωμένα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογία Migne εἰς 4 τόμους (35-38). Ἐκλεκτὰς δὲ περικοπὰς τῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου ἐδημοσίευσαν: Δ. Κουϊμουτσόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 97-132 καὶ Θ. Καστανᾶς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 114-141. Ἐν τῇ Anthologia Graeca Carminum Christianorum, W. Christ et M. Paranikas (Lipsiae in aedibus Teubneri) 1871, σ. 23-32 εὐρίσκονται ἐκλεκτὰ τοῦ Γρηγορίου ποιήματα.

2. Bossuet, *Déf. de la Trad. et des SS. Pères*, 1, 2, κεφ. XV.

3. Ὡς ἰδιαιτέρα ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Ἐπιφανίων, ἐωρτάσθη διὰ πρῶτον φοράν ἡ 25ῃ Δεκεμβρίου εἰς τὴν Ῥώμην τὸ 354. Ἐκ τῆς Δύσεως διεδόθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐωρτάσθη τὸ πρῶτον μετὰ πολὺν σάλλον καὶ γογγυσμὸν τοῖς πολλοῖς, ὡς λέγει ὁ Χρυσόστομος, ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 378, εἰς δὲ τὰς λοιπὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς πολὺ βραδύτερον. Μόλις τὸν ΣΓ' αἰῶνα ἐγενεκέθη ἡ 25ῃ Δεκεμβρίου δις ἑορτὴ Χριστουγέννων εἰς ἅλους τοὺς Ὀρθοδόξους. Βλ. σχετικὰ ἐν Δ. Μπαλάνου, *Χριστούγεννα*, πρώτη Ἰανουαρίου, Θεοφάνια, ἔκδοσις Σ.Ω.Β. ἀν. ἔτ.

4. E. P. Migne, τ. 36, σ. 312-360.

5. Ἐπίσης εἰς τὴν ὑμνολογίαν τῆς Πεντηκοστῆς συναντῶμεν ἀντολεξεῖ τμήματα τῶν δογματικῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἐπίσης 2) Λόγοι Ἐγκωμιαστικοί, 3) Ἐπιτάφιοι, 4) Ἐπικάριοι καὶ 5) Ἡθικοί.

Ἐπιστολαὶ τοῦ Γρηγορίου σώζονται 246 καὶ σχεδὸν ὅλαι ἐγράφησαν ὅταν εἶχεν ἀποσυρθῆ ὁ Γρηγόριος εἰς Ἀριανζόν (383-389). Αἱ περισσότεραι εἶναι προῖον πολλῆς ἐργασίας καὶ διακρίνονται διὰ τὴν βαθεῖαν σκέψιν καὶ τὴν πυκνὴν ἔκφρασιν καὶ προφανῶς συνεγράφησαν ὄχι μόνον διὰ τὸν παραλήπτην, ἀλλὰ καὶ διὰ κάθε Χριστιανόν¹.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ ποιητικὸν ἔργον τοῦ Γρηγορίου, ἂν καὶ κρίνεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀπλῶς στιχουργεῖ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἔχει συνθέσει εἰς πεζὸν λόγον. Ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου σώζονται 408. Τὰ περισσότερα τούτων ἔγραψε περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου του κύκλος ὡς γέρων, ὅπως παρομοιάζει τὸν ἑαυτὸν του². Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀσχολία τοῦ ἁγίου πατρὸς μὲ τὴν σύνθεσιν στίχων δὲν ἦτο τυχαία. Οἱ Ἀρειανοὶ διέδιδον τὰς θεωρίας των εἰς ἔμμετρα τεμάχια· διὰ τὴν ἀντιδράσῃ εἰς αὐτὸ καὶ διὰ τὴν προσφέρει εἰς τοὺς πεπαιδευμένους, καὶ τὴν πὸν ἄντικαθιστᾷ τὰ παγανικὰ ποιήματα τῆς ἀρχαϊότητος ὁ Γρηγόριος ἀφιερῶθη καὶ εἰς τὴν ποίησιν στιχουργῶν μᾶλλον τὸν πεζὸν λόγον, παρὰ συνθέτων ποίημα καθ' ἑαυτό. Μετεχειρίσθη εἰς τὰ ποιήματα αὐτὰ ποικιλώτατα μέτρα τοῦ ἀρχαίου τρόπου καὶ περίπλοκον ἀρχαῖζουσαν φράσιν καὶ ὡς ἐκ τούτου περιωρίσθησαν αἱ ποιητικαὶ αὐταὶ συνθέσεις νὰ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν τῶν λογίων μόνον, χωρὶς νὰ ἐκπληρῶνουν τὸν διδακτικὸν σκοπὸν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν³.

Ἐν τούτοις εἰς τὸν Γρηγόριον ἀνάγεται τὸ ἀρχαιότερον δεῖγμα τῆς νεωτέρας μετρικῆς, τὸ ὁποῖον βασιλεῖται εἰς τὸν τόνον καὶ ὄχι εἰς τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν⁴, καὶ εἶναι τὸ δεῖγμα αὐτὸ ὁ ἔσπερινὸς ὕμνος καὶ ἡ πρὸς τὰς παρθένους παραίνεσις⁵. Ὡς γνωστὸν ἡ καινο-

1. Ὁ Γρηγόριος ἔγραψε καὶ κανόνας τινὰς ἐπιστολογραφίας χάριν τοῦ Νικοβούλου, ἑγγονοῦ τῆς ἀδελφῆς του Γοργονίας, οἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὰς ὑπ' ἀρ. 51 καὶ 49 ἐπιστολάς τοῦ Γρηγορίου ἐν Ε. Π. Migne, τ. 37, στ. 105, στ. 109. Περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ἀναφερομένων ὡς κυριωτέρων ἀρετῶν τῆς ἐπιστολῆς βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 317, σημ. 5, ὅπου ἀναλύονται αἱ τρεῖς κύρια ἀρεταὶ μιᾶς ἐπιστολῆς.

2. Ε. Π. Migne, τ. 37, στ. 1329.

3. Περὶ τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Γρηγορίου βλ. ἐν W. Christ et M. Parani-
k a s, Anthologia Graeca Carminum Christianorum, Lipsiae 1871, σ. XII-XV καὶ ὀλίγα
πινὰ ἐν Δ. Κ. Ἐσσελιγγ, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς (μτφ. Σ. Σακελ-
λαροπούλου 1914), σ. 23, ἐν Κ. Κρομβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζ. Λογοτεχνίας
(μτφ. Γ. Σωτηριάδου 1900) τόμ. Β, 497, Κρίστ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λο-
γοτεχνίας (μτφ. Α. Κώνσταντ καὶ Ν. Πολίτου 1905) τόμ. Β, σ. 836, Ν. Τωμά-
δάκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Α, ἐκδ. Β. Ἀθῆναι 1958, σ.
172-179.

4. Κρομβάχερ, ἐνὸς ἀνωτ. σ. 514 καὶ Κρίστ, ἐνὸς ἀνωτ. σ. 882.

5. Βλ. Anthologia Graeca Carminum Christianorum, σ. 29.

τομία αὐτῆ ἐγενικεύθη ἀργότερον πρὸς ὄφελος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μάλιστα ποιήσεως, τῆς ὁποίας ἡ σύνθεσις διηκολύνητο καὶ κατενοεῖτο ἀπὸ περισσοτέρους.

Ἐσφαλμένως ἀπεδόθη εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ ἡ μεσαιωνικὴ τραγωδία Χριστοῦ πάσχω ν¹.

Τέλος ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος² γεννηθεὶς ἐν Ἀντιοχείᾳ περὶ τὸ 345 καὶ προερχόμενος ἀπὸ πλουσίαν καὶ ἐπιφανῆ οἰκογένειαν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ, ἔλαβε καὶ αὐτὸς ἀνωτέραν μόρφωσιν διδασθεὶς φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν παρὰ τῷ περιφῆμῳ τότε ῥήτορι Λιβανίῳ εἰς τὴν πατρίδα του Ἀντιόχειαν, ἡ ὁποία τότε εἶχε τόσῃ πνευματικὴν κίνησιν, ὥστε νὰ ὀνομάζεται Συριάδες Ἀθηναί. Εἰς ὄριμον ἡλικίαν ἐμυήθη εἰς τὸ δόγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πάντως πρὸ τοῦ 370 ἐδέχθη τὸ βάπτισμα. Πνεῦμα δεκτικὸν τῆς ὑψηλῆς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠσπάσθη τὴν νέαν πίστιν ὄχι μόνον ὡς θεωρίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς τρόπον ζωῆς. Ἐφαρμόζων κατὰ γράμμα τὴν χριστιανικὴν ταπεινοφροσύνην ἠρνεῖτο ἐπιμόνως ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα. Ἀφοῦ ἐδάμασε κάθε ἀνθρωπίνην κλίσιν μὲ ἐρημικὸν καὶ ἀσκητικὸν βίον εἰς τὰ πλησίον ὄρη — καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, ὅταν ἔζη, δὲν ἔπαυε νὰ εἶναι ἀποξενωμένος ἀπὸ τὸν κόσμον — ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐπὶ ἔνδεκα ἔτη ἔδρασεν ἐν Ἀντιοχείᾳ κοινωφελέστατα ὑπὲρ πτωχῶν, ἀσθενῶν, ξένων καὶ ἐν φυλακῇ καὶ ἐκλήρυτε συγχρόνως μὲ ἀπαράβλητον εὐγλωττίαν τὸν θεῖον λόγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πανισχύρου Εὐτροπίου, πρωθυπουργοῦ τοῦ αυτοκράτορος Ἀρκαδίου, ὅστις εἶχε πεῖραν τῆς ἀρετῆς τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τῇ ὁμοθυμῳ ἐπιμονῇ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκλήθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς πρωτευούσης (397), ὅπου ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ὁ δραματικὸς μάρτυς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς³. Πολὺ γρήγορα ἐδημιουργήθη ἐχθρότης κατὰ τοῦ Ἰωάννου διὰ τὰ πικρὰ αὐτοῦ κηρύγματα κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἠθικῆς ἐκλύσεως τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας καὶ τῶν αὐλικῶν, τῶν ὁποίων ὁ ἀπτόητος ἱεράρχης ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὴν ἀναίδειαν καὶ τὴν πλεονεξίαν. Ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης εἶχε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὴν ἀντιπάθειαν τῆς αυτοκρατορίας Εὐδοξίας καὶ πρὸς τὰς βραδιουργίας ἀνωτέρων κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι

1. Βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 320.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία (1930), σ. 343-376, O. Bardenhewer, Les Pères de l'Église (éd. Française) II, σ. 150-191. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (1925) τόμ. Β β, σ. 223-238, Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 16-24, Π. Καρολίδου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 28.

3. Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των, λόγος λεχθεὶς εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου 1926, ἐκδ. Ἐθνικῶ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου, Ἀθῆναι 1926.

διετέθησαν ἐναντίον του, διότι ἐκεῖνος ἤλεγξε τὸν ἀνάρμοστον εἰς λειτουργὸν τοῦ Ὑψίστου βίον των. Ὁ φοβερώτερος ὅμως ἐχθρὸς του ὑπῆρξεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ὁ ὁποῖος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἦτο κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰωάννου. Μὲ αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν καὶ μὲ τὴν σύμπραξιν τῆς Εὐδοξίας ἔγινεν ἡ λεγομένη «Σύνοδος ἐπὶ Δρυῖν» τῆς Χαλκηδόνος, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε τὴν καθάρισιν τοῦ Ἰωάννου. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι αὐτὴν τὴν πρώτην φορὰν ἡ Αὐτοκράτειρα τρομοκρατημένη ἀπὸ ὠρισμένα γεγονότα, πού ἠκολούθησαν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πατριάρχου, ἔσπευσε νὰ γράψῃ ἰδιοχείρως εἰς αὐτὸν καὶ ὅτι μόλις εἶχε φθάσει ὁ ἐξόριστος εἰς τὴν Βιθυνίαν, ὅτε ἀνεκλήθη καὶ ἀποκατεστάθῃ μὲ ἕξ᾿αλλον ἐνθουσιασμὸν τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον.

Ἡ δευτέρα ρῆξις μὲ τὴν αὐτοκράτειραν εἶχεν ἀφορμὴν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰωάννης διεμαρτυρήθη διὰ τὰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις πού ἐγίνοντο ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀνεγέρσεως ἀργυροῦ ἀνδριάντος τῆς Εὐδοξίας πρὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀποτέλεσμα τῆς δυσαρσεκείας τῆς Εὐδοξίας ἐναντίον τοῦ σεπτοῦ ποιμενάρχου ἦτο ἡ ἐξέγερσις πάλιν ἐναντίον του τῶν δυσηρεστημένων κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη συμπυκνωθῆ εἰς κόμμα ἰσχυρὸν καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐξορισθῇ ὁ Ἰωάννης εἰς Κουκουσὸν τοῦ Πόντου τὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ἐρημώτατον χωρίον, ὅπως τὸ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος εἰς τὰς ἐπιστολάς του¹. Ἐν τούτοις ἀργότερα ἐκρίθη ἄξιος μεγαλυτέρας ἀπομονώσεως καὶ διετάχθη νὰ βαδίσῃ πρὸς τὸν περὶ τὴν Πιτυοῦντα πανέρημον τόπον. Ὁδοιπορῶν δὲ πρὸς Πιτυοῦντα ἀπέθανεν εἰς Κόμανα τῷ 407 ἀπὸ στερήσεως, ἀσθενείας καὶ ἐξάντλησιν εἰς ἡλικίαν 62 ἐτῶν.

Ὁ Χρυσόστομος ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτατος τῶν ἐλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας περισωθέντων τῶν πλείστων τῶν ἔργων αὐτοῦ μέχρις ἡμῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι Ὁμιλίαι, Πραγματεῖαι καὶ Ἐπιστολαί².

Τὰ περισσότερα ἔργα του ὑπὸ τύπον Ὁμιλιῶν εἶναι ἐξηγητικὰ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Μᾶς διεσώθησαν 67 ὀμιλίαι του εἰς τὴν Γένεσιν καὶ ἄλλαι ἐπὶ διαφόρων θεμάτων καὶ κεφαλαίων τῆς Π. Διαθήκης καθὼς καὶ 58 θουμάσια ὀμιλίαι εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἀναφέρονται αἱ 90 ὀμιλίαι εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, εἰς τὰς ὁποίας κατὰ αὐ-

1. Ε. Π. Migne, τ. 52, στ. 529-742, Ἐπιστολὴ 194η.

2. Τὰ συγγράμματα τοῦ Χρυσοστόμου εὐρίσκονται συγκεντρωμένα ἐν τῇ Ε. Πατριολογίᾳ Migne εἰς 18 τόμους (47-64). Ἐκλεκτὰς δὲ περικοπὰς τοῦ Χρυσοστόμου ἐδημοσίευσαν Κ. Δυοβουνιώτης, Ἡρικοπαὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου, Δ. Κουϊμουτσόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 152-200, Θ. Καστανᾶς, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 154-214. Οἱ ἀδελφοὶ Μιχ. καὶ Νικ. Γαλανὸς ἐπεχείρησαν ἀπὸ τοῦ 1899 νὰ δημοσιεύσουν νεοελληνικὴν μετάφρασιν τῶν ἔργων τοῦ Χρυσοστόμου, ἡ ὁποία δυστυχῶς διεκόπη εἰς τὸ μέσον τοῦ τρίτου τόμου. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Χρυσοστόμου εὐρίσκονται ἐν Ε. Π. Migne, τόμ. 52, στ. 521-741.

θεντικὰς κρίσεις¹, διαπορεῖ ὁ ἀναγνώστης ἂν πρέπει περισσότερον νὰ θαυμάσῃ τὸν ἐρμηνευτὴν ἢ τὸν συγγραφέα, 88 ὁμιλίαι εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, 55 εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, ἐκ τῶν ὁποίων ὑποδειγματικαί θεωροῦνται αἱ 32 ἐρμηνεῖαι εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου. Ἐκτὸς τῶν ἐξηγητικῶν ἔχομεν καὶ ὁμιλίαι τοῦ Ἰωάννου ἡθικάς (περὶ ἐλεημοσύνης, μετανοίας), δογματικάς, ἐγκωμιαστικάς, πανηγυρικάς (εἰς τὴν γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος²) καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα κηρύγματα (εἰς Εὐτρόπιον εὐνοῦχον καὶ ὑπατον κ.ἄ.).

Παρεδόθησαν ἀκόμη συγγράμματα ὑπὸ τύπον Πραγματείας διαφόρου περιεχομένου π.χ. ποιμαντορικά, ὡς τὸ γνωστότατον περὶ ἱερωσύνης σύγγραμμα, σχετικὰ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὸν γάμον, παιδαγωγικά καὶ ἠθικά, ἀπολογητικά κ.ἄ. Καὶ τέλος ἔχομεν τοῦ Ἰωάννου περίπου 238 Ἐπιστολάς, τὰς περισσοτέρας τῶν ὁποίων ἔγραψε κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ ἐξορίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποκαλύπτουν τὸν ἀκάματον ζῆλόν του διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Παρὰ τὰς κακουχίας τῆς ἐξορίας του, διαρκῆς αὐτοῦ ἀσχολία ἦτο ἡ ἐνθάρρυνσις καὶ ἡ καθοδήγησις τῶν φίλων τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Οἱ σωματικοὶ πόνοι καὶ ἡ στέρησις καὶ τῶν στοιχειωδῶν ἀκόμα ἀναπαύσεων καθηγίασαν τὴν ἔνθεον ψυχὴν του, ὥστε νὰ ἀληθεύσῃ ἀκόμη μίαν φοράν ἡ διαβεβαίωσις τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας, ὅτι κατὰ τοῦ δικαίου ἀνθρώπου δὲν ἰσχύει ὁ κατατρεγμὸς καὶ ἡ κακία³. Ἐδόξασε τὸν Θεὸν ὁ Ἰωάννης κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς πάντων ἐνεκα καὶ διὰ τὸν φωτισμὸν του εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν ἀφ' ὑψηλοῦ ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἄδικον καταδίωξιν, πού ὑπέστη ἀπὸ τοὺς μοχθηροὺς καὶ τὸν ἐδόξασε δι' ὅλα, διότι εἰς ὅλα εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὴν φρόνησιν νὰ τὸν αἰσθάνεται.

* * *

Καὶ ἡ ἀπλὴ ἀρίθμησις τῶν συγγραφικῶν θησαυρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκληροδότησαν εἰς τὴν χριστιανωσύνην οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι ἐκθαμβώνει τὸν ἐρευνητὴν. «Ὅτι εἰς τὰ συγγράμματα αὐτὰ περιέχεται ἡ ἀκριβεστέρα διατύπωσις τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, ἡ ὀρθότερα ἐρμηνεῖα τῶν Γραφῶν καὶ ἡ μᾶλλον πειστικὴ παρόρμησις πρὸς τὸν κατὰ Χριστὸν βίον, περὶ αὐτοῦ εἶναι βέβαιος κάθε

1. O. Bardenhewer, Les Pères de l'Église, II, σ. 163, (éd. Française 1899), «on ne sait qui admirer de plus, du prédicateur ou l'exégète».

2. Τὸν λόγον τοῦτον ὁ Χρυσόστομος ἀπήγγειλε τῷ 386 καὶ προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν νεοσύστατον ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων καὶ προσέτι νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ Σωτὴρ ὄντως ἐγεννήθη τὴν 25ην Δεκεμβρίου. Βλ. E. P. Migne, τ. 49, στ. 351-362. Δ. Σ. Μπαλάνοῦ, Χριστούγεννα, πρώτη Ἰανουαρίου, Θεοφάνια, Ἀθήναι, ἔκδ. Σ.Ω.Β. ἄν. ἔτ.

3. Πλάτωνος, Ἀπολογία Σωκράτους, 41 D: οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι, οὔτε τελευτήσαντι.

Χριστιανός. Ὡς πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν ὅμως μορφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδογματίσταν, ἡρμήνευσαν καὶ ἐδίδαξαν οἱ θεόπνευστοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχη τις ὑπ' ὄψει ὠρισμένα δεδομένα.

Πρὶν βεβαίως ἐκτιμῆση κανεῖς ἓνα λογοτεχνικὸν ἔργον πρέπει νὰ ἔχη ὁ ἴδιος ξεκαθαρίσει εἰς τὴν ἰδικήν του σκέψιν, τί πρέπει νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὸν λογοτέχνην γενικὰ καὶ τί ἡμπορεῖ νὰ περιμένῃ ἀπὸ ἓνα λογοτέχνημα ὠρισμένης ἐποχῆς. Δι' ὅσους πιστεύουν, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ λόγου ἔχει κατ' ἐξοχὴν προορισμὸν ν' ἀποκαλύπτῃ τὰ μυστικὰ μᾶς ἐμπνευσμένης ψυχῆς, οἱ προειρημένοι πατέρες εἶναι ἔξοχοι λογοτέχνη. Δὲν θὰ παραγνωρίσωμεν βεβαίως τὸ γεγονός, ὅτι ὡς συγγραφεῖς ἐπηρεάσθησαν ἐντονώτατα ἀπὸ τὴν νοοτροπίαν καὶ τὴν καλαισθησίαν τῆς ἐποχῆς των¹. Δι' αὐτό, ἐκεῖνος ποῦ θέλει νὰ σχηματίσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, ὀρθὴν κρίσιν ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἀποψιν τῶν συγγραφέων αὐτῶν, ὀφείλει ν' ἀφαιρέσῃ μὲ καλὴν θέλησιν καὶ εὐσυνειδησίαν ὠρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπηρεάζουν τὴν ἀντίληψιν τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστου καὶ τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι ἀκουσίως ἢ ἐκούσιως ἐχρησιμοποίησαν ἢ διὰ ν' ἀρέσουν εἰς τὸ κοινὸν ἢ διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἦσαν γεννημένοι καὶ δημιουργημένοι εἰς ἐποχὴν, ποῦ εἶχεν ἤδη μίαν καθωρισμένην λογοτεχνικὴν ἀντίληψιν².

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ποῦ προέρχονται, ὅπως λέγω, ἀπὸ ἐξωτερικὴν ἐπιβολὴν μειώνουν τὸ συγγραφικὸν κάλλος τῶν τριῶν Πατέρων, ἂν θέλῃ νὰ ἐφαρμόσῃ κανεῖς εἰς αὐτοὺς ἀπολύτως τὸ καλαισθητικὸν κριτήριον τῆς ἰδικῆς μας ἐποχῆς. Μᾶς ξενίζει π.χ. πρὸς τὸ δυσάρεστον ἢ κατὰχρησις κοσμητικῶν ἐκφράσεων, τὸ πομπῶδες ὕφος τῆς πολυμαθείας, ἢ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν ἰδεῶν εἰς διαφόρους φραστικὸς τρόπους καὶ τὰ ρητορικὰ σχήματα, ποῦ περιπλέκουν ἐνίοτε τὸν ἀναγνώστην.

Ἄλλὰ πάντοτε ἢ σχεδὸν πάντοτε μέσα ἀπὸ τὸν ἐπιδεικτικὸν αὐτὸν στολισμὸν ἀναγνωρίζεται ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἀρετὴ τοῦ λογοτέχνου, δηλ. ἡ καθαρά ἀντίληψις τοῦ ζητήματος, διὰ τὸ ὁποῖον γράφει καὶ ἡ βαθυτάτη, ὅσον δυνατόν κατ' ἄνθρωπον, γνῶσις τῆς ἀληθείας. Τῆς προθέσεως ἢ ἀγνότης, ὁ θεϊκὸς ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ καθαρότης τῶν ἰδεῶν ἰσοφαρίζουν ἢ καὶ τελείως ὑπερνικοῦν κάθε λογοτεχνικὴν ἀτέλειαν. "Ὅποιος ἔχει κουρασθῆ καὶ ἀγανακτῆσει μὲ τὰς λογοτεχνικὰς ἀσυναρτησίας τῆς ἐποχῆς μας, ἐκτιμᾷ κατ' ἀξίαν τὸ προσὸν τοῦτο, ὅχι μόνον εἰς τὰ ἔργα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς κάθε λογοτεχνικὸν δημιούργημα. Ἄλλως τε διανοητῆς τῆς περιοπῆς τοῦ Πλά-

1. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζησαν καὶ ἔγραψαν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας βλ. M. V i l l e m a i n, Tableau de l'Éloquence chrétienne au IVe siècle, Paris 1854, σ. 79-83.

2. Σχετικὰ βλ. Κ ρ ο υ μ β ἄ χ ε ρ, Ἱστορία τῆς Βυζ. Λογοτεχνίας, τόμ. Α, Εἰσαγωγή, Α καὶ Μ. Κ ρ ο υ μ ἄ χ ε ρ, Ἱστορία τῆς ἀρχ. Ἑλλ. Λογοτεχνίας (μικρ. Α. Πουρνάρα) τόμ. ΣΤ', σ. 993. Δ. Κ. Ἐ σ σ ε λ ι γ γ, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, σ. 71 κέξ.

τωνος, αὐτὴν θεωρεῖ κυριωτέραν ἀρετὴν τοῦ λογοτέχνου, δηλ. νὰ κατέχη ὁ ἴδιος τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἀντικειμένου, περὶ τοῦ ὁποίου συγγράφει καὶ νὰ μὴ πλανᾶται ὁ ἴδιος καὶ ἀποπλανᾷ ἄλλους μὲ δ ὀ ξ α ς ἀσαφεῖς¹. Μὲ τὸ φῶς αὐτὸ τῆς ἀληθείας, μὲ τὴν ἐσωτερικὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης κατώρθωσαν συχνὰ οἱ ἐμπνευσμένοι καὶ πεπαιδευμένοι κήρυκες τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ ἐκφράσουν ἐλληνοπρεπέστατα εἰς ἀπολλώνειον σεμνὸν κάλλος τὰ σοφὰ των νοήματα, νὰ παραθέτουν ὀλίγα ῥήματα, πολλὴν διάνοιαν παριστῶντα² — κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Βασιλείου — ἢ καὶ ἀντιθέτως νὰ ἀναλύουν καὶ νὰ ἀνατέμνουν μίαν ἰδέαν ἐν πλάτει μὲ ἀπαράμιλλον ὑπομονὴν καὶ ἀκριβολογίαν³. Κατωτέρω παρουσιάζω εἰς τὴν ἄμεσον κρίσιν τοῦ ἀναγνώστου ὠρισμένα χωρία, τὰ ὁποῖα πιστοποιοῦν τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις.

Ὁ χῶρος δὲν ἐπιτρέπει νὰ παραθέσω δείγματα τῆς συγγραφικῆς δεξιότητος τῶν τριῶν πατέρων ἀπὸ κάθε εἶδος τῶν ἔργων των καὶ δι' αὐτὸ θὰ περιορισθῶ εἰς τὸν κυρίως σκοπὸν τοῦ διὰ τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύματος, νύξιν μόνον καὶ προτροπὴν νὰ ἀσκήσω εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου πρὸς πληρεστέραν ἔρευναν. Ἐκλέγω κατὰ τὴν σειρὰν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἀποσπάσματα τῶν ἔργων των, ἀνεξαρτήτως εἶδους καὶ περιεχομένου καὶ προσπαθῶ τὸ κατὰ δύναμιν νὰ καταστήσω σαφῆ τὴν λογοτεχνικὴν ἀρτιότητα ἢ ἕξαρσιν.

*
* *

Εἶναι πράγματι ὁ κατὰ Πλάτωνα λογοτέχνης ὁ Βασίλειος, ὅταν διατυπώῃ τόσον καθαρὰ τὸ δόγμα τῆς Τριάδος, ὥστε νὰ αἴρεται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀντίθεσις τοῦ ἐνὸς Θεοῦ πρὸς τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, ὅταν καθορίζῃ τόσον σαφῶς τὰς σχέσεις τῶν προσώπων, ὥστε νὰ κατανοῇ κανεὶς τὴν τε τῶν ὑποστάσεων ἰδιότητα καὶ τὸ ἀχώριστον τῆς κοινωρίας. Προσπαθῶν δὲ νὰ πείσῃ τὸν Ἀμφιλόχιον τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου⁴ διὰ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ γράφει: πῶς οὖν σώζομαι; διὰ τῆς πίστεως. Πίστις δὲ αὐτάρκης εἶδέναι ὅτι ἔστι Θεός, οὐχὶ τί ἐστιν. Καὶ ὅταν ἀκόμη, γράφων πρὸς τὸν ἀδελφόν του Γρηγόριον τὸν Νύσσης⁵, ἐρμηνεύῃ καὶ πάλιν ἀναλυτικώτατα

1. Πλάτωνος, Φαῖδρος, 262 C: Λόγων ἄρα τέχνην, ᾧ ἑταῖρε, ὁ τὴν ἀλήθειαν μὴ εἰδώς, δόξας δὲ τεθηρευκώς, γελοῖαν τινά, ὡς εἶκοι, καὶ ἄτεχνον παρέξεται.

2. Ἐπιστολὴ Βασιλείου 19η, Γρηγορίῳ ἐτατέρῳ, Ε. Η. Migne, τ. 32, στ. 284.

3. Φύσει ἀρετὴ λόγον μῆτε ἀσαφεῖα κρύπτει τὰ σημαίνοντα μῆτε περιττὸν εἶναι καὶ μάταιον εἰκῆ τοῖς πράγμασι περιγρόντα, Μ. Βασιλείου Ὁμιλία, Πρόσεχε σεαυτῷ, Ε. Η. Migne, τ. 31, στ. 200.

4. Ἐπιστολὴ 234, Ε. Η. Migne, τ. 32, στ. 869 κέξ., βλ. Κ. Μπόνη, Ἀμφιλόχιος Ἰκονίου καὶ Μέγας Βασίλειος, Θεσσαλονίκη 1949.

5. Ἐπιστολὴ 38η, Ε. Η. Migne, τ. 32, σ. 325. Γρηγορίῳ τῷ ἀδελφῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως.

τὴν μεγάλην καὶ ἀσύλληπτον χριστιανικὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἐκτίμησις βεβαίως τῶν σχετικῶν χωρίων συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴν πίστιν καὶ τὴν θεολογικὴν γνῶσιν τοῦ ἀναγνώστου.

Τὰ Ἀσκητικὰ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἤτοι περὶ τοῦ βίου, ὃν δέον ν' ἀκολουθῇ ὁ ἀσκητής, εἶναι σταθμὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Ἀνατολῆς, ὅστις μέχρι σήμερον διέπεται ὑπ' αὐτῶν¹.

Εἰς τὰ Πρακτικὰ συγγράμματα τοῦ Μ. Βασιλείου ἀνήκει, ὡς εἴπομεν, ἡ συμβουλευτικὴ πραγματεία πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων². Σκοπὸν ἔχει νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν τὸν νέον, τὸν Χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν πρὸς τὸν ἀρχαῖον δηλ. τὸν ἐθνικόν. Καὶ ἀφοῦ πρῶτον συνιστᾷ τὴν χριστιανικὴν τῆς ψυχῆς μόρφωσιν, ἔπειτα εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν του λέγει, ὅτι ἔλα τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἐλληνικῆς διανοίας εἶναι ἄξια μελέτης ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ βεβαιώνει, ὅτι καὶ τοῦ Ὀμήρου ἢ ποιήσις ἀρετῆς ἐστὶν ἐπαινος³ καὶ συνιστῶν νὰ μελετᾶται καὶ ὁ Σόλων καὶ ὁ Θεόγνις καὶ ὁ Πρόδικος καὶ ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Πλάτων ἐκφωνεῖ: ἅπαντες σχεδόν, ὧν δὴ ὁ λόγος... ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν ἀρετῆς ἐπαινον διεξῆλθον. Ἀλλὰ λέγει: Καθάπερ τῆς ὀδοιμαῖας τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα⁴.

Εἰς τὰς ὀμιλίαις του τέλος εἶναι ἐπινοητικώτατος εἰς γλωσσικὰ εὐρήματα καὶ ἀπαράμιλλος εἰς πειθῶ μὲ τὴν χρῆσιν εἰκόνων, ἀλληγοριῶν καὶ παραλληλισμῶν. Εἰς τὰς ἐξαιρετικῶς θαυμαζομένας ὀμιλίαις του εἰς τὴν Ἐξαήμερον⁵, δηλ. ἀνάλυσιν τῆς Γενέσεως τῆς Π. Διαθήκης, διαφαίνεται τὸ αἶσθημα, ποῦ εἶχεν ὁ Βασίλειος διὰ τὴν φύσιν⁶. Περιγράφει τὸν ἑναστρον λαμπρὸν οὐρανὸν καὶ ὑμνεῖ τὰ ἄρρητα κάλλη τῶν ἀστρῶν, ὡς τὰ αἰώνια ἄνθη τοῦ οὐρανοῦ⁷, τὰ ὅποια αἴρουν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τὰ ὄρατὰ εἰς τὰ

1. Ε. Π. Migne, τ. 31, στ. 619-691 καὶ Ἀσκητικὰ διατάξεις στ. 1321-1428.

2. Ε. Π. Migne, τ. 31, στ. 564-589.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. στ. 572.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. στ. 569.

5. Ἐνθά ὀμιλῖαι εἰς τὴν Ἐξαήμερον, Ε. Π. Migne, τ. 29, στ. 4-208.

6. Ἀριστ. Κουρτίδου, Ἡ φύσις καὶ οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Περιοδ. «Μελέτη», Ἀθήναι 1909, σ. 66-75. Ὁ γνωστότατος συγγραφεὺς A. I. e. x. a. n. d. e. r. v. o. n. H. u. m. b. o. l. d. t. εἰς τὸ περίφημον σύγγραμμά αὐτοῦ Kosmos (1847) τόμ. Β, σ. 69 ἐκφέρει τὴν Ἐξαήμερον. Ὁ δὲ M. V. i. l. l. e. m. a. i. n. ἐν Tableau de l'Éloquence chrétienne au Ve siècle, Paris 1854, χαρακτηρίζει τὴν Ἐξαήμερον ὡς «belles pages détachées des Études de la nature», ὅπου προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ τὸν Θεὸν εἰς τὴν δημιουργίαν του σ. 123 φέρων τὸν ἀμόρφωτον λαὸν τῆς Καισαρείας πλησιέστερον πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ θαυμάσῃ τὰ δημιουργήματά του.

7. Ὀμιλία 6η εἰς Ἐξαήμερον, Ε. Π. Migne, τ. 29, στ. 117.

ἀόρατα. Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς κοσμογονίας¹ ἐκθειάζει τὴν τετρατὴν ὄψιν τῆς θαλάσσης καὶ περιγράφει τὴν ἀπέραντον αὐτῆς ἐπιφάνειαν εἰς τὰς διαφόρους ἐναλλασσομένας καταστάσεις της ἥδὴ μὲν γὰρ θέαμα λευκαινομένη ἢ θάλασσα, γαλήνης αὐτὴν σταθερᾶς κατεχούσης· ἥδὴ δὲ ὅταν πραεῖαις αἰῶραις τραχυνομένη τὰ νῶτα, πορφύρουσαν χροῖαν ἢ κνανῆν τοῖς ὄρωσι προσβάλλῃ· ὅτε οὐδὲ τύπτει βιαίως τὴν γείτονα χέρσον, ἀλλ' οἷον εἰρηνικαῖς τισὶν αὐτὴν περιπλοκαῖς κατασπάζεται. Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως νὰ ἐκφρασθῇ μὲ πλατωνικὴν μεγαλοπρέπειαν διὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα τῆς ἐν χρόνῳ δημιουργίας τοῦ κόσμου. Τὸ σύμπαν ἐν συνόλῳ ἀποκαλεῖ σεμνὸν καὶ μακάριον θέαμα (προκαλοῦν τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν), πόλιν ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ πατρὶς τῆς ψυχῆς μας καὶ εἰ οὐρανοῦ μέγεθος μέτρον ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκβαίνει, τῶν αἰδίων τὴν φύσιν τίς ἄρα νοῦς ἐξιχνιάσαι δυνήσεται;... Εἰ ὁ τῆ φθορᾶ ὑποκειμενος ἥλιος οὕτω μέγας κλπ... πόσος τῷ κάλλει ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος; εἰ τυφλῷ ζημίᾳ τοῦτον μὴ βλέπειν, πόση ζημίᾳ τῷ ἁμαρτωλῷ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός στερηθῆναι²; Καὶ ἐν γένει ὅλη σχεδὸν ἡ ὁμιλία αὐτὴ ἀποπνέει πλατωνικὴν σκέψιν καὶ μεγαλοπρεπῆ συγκίνησιν καὶ εἶναι καὶ θεωρεῖται ἀπὸ τὰ λαμπρότερα δείγματα τῆς βιβλικῆς ἐρμηνείας.

Ἀληθέστατα ἀκόμη εἰς ἄλλας ὁμιλίας ἐπαινεῖ τοὺς Ψ' α λ μ ο ὐ ς³ ὡς καταστέλλοντας τὸ θορυβοῦν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καὶ εὐγλωττότατα ἐν γένει ἀποδεικνύει τὴν ἡθοπλαστικὴν των δύναμιν παρουσιάζει δὲ αὐτοὺς ὡς θησαύρισμα προφητείας, ἐλπίδος καὶ παρηγορίας.

Εἰς τὰς ἡ θ ι κ ἄ ς του ὁμιλίας, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται διὰ τὴν λεπτοτάτην παρατηρητικότητα καὶ τὴν γνῶσιν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων⁴, ἐκφράζεται μὲ τὴν παρρησίαν ἀνθρώπου, ὅστις ἔχει ἀρνηθῆ ἰσχυρὰ καθε κοσμικὴν ἡδονὴν καὶ ὅστις ἔχει πλήρη καὶ ἀκεραίαν τὴν ἀπόλαυσιν τῆς φιλοσοφούσης καὶ θεολογούσης ψυχῆς. Τ ὁ ν φ ι λ ἄ ρ γ υ ρ ο ν ἐλέγχων, ὁ Βασίλειος λέγει οὐ δάκρυόν σοι ἔλεεινόν, οὐ στεναγμὸς καρδίαν μαλάσσει, ἀλλ' ἄκαμπτος εἶ καὶ ἀμείλικτος. Πάντα χρυσὸν βλέπεις, χρυσὸν φαντάζει, τοῦτό σοι καὶ καθεύδοντι ἐνύπνιον καὶ ἐρηγοροῦτι ἐνθύμιον⁵. Εἰς τὴν περὶ φ θ ὄ ν ο υ⁶ ὁμιλίαν παραβάλλει ὁ Βασίλειος τὸν φθονερόν, ὡς ἀνθρώπον γυμνὸν πανταχόθεν τιτρωσκόμενον, ἐφ' ὅσον κάθε ἀγαθὸν καὶ χαρὰ τοῦ πλησίον τὸν κάμνει νὰ ὑποφέρῃ.

1. Ὁμιλία 4η εἰς Ἐξαήμερον, Ε. Π. Migne, τ. 29, στ. 92.

2. Ὁμιλία 6η εἰς Ἐξαήμερον, Ε. Π. Migne, τ. 29, στ. 117.

3. Ὁμιλία α' εἰς Ψαλμούς, Ε. Π. Migne, τ. 29, στ. 209-494.

4. Περὶ τῆς θεωρητικῆς σχέσεως τῶν τριῶν πατέρων πρὸς τὰ λεγόμενα κοινωνικὰ προβλήματα βλ. Π α ν. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, Ἀθήναι 1930.

5. Ὁμιλία εἰς τὸ «Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζονας οἰκοδομήσω» Ε. Π. Migne, τ. 31, στ. 261-277.

6. Περὶ φθόνου, Ε. Π. Migne, τ. 31, στ. 372-385.

Καὶ ὠρισμένως δὲν θὰ εὔρη κανεὶς ἐναργεστέραν περιγραφὴν τοῦ φθονεροῦ, ἀπ' αὐτὴν ποῦ ἐφιλοτέχνησεν ὁ Βασίλειος διὰ ν' ἀποτρέψῃ κάθε χριστιανὸν ἀπὸ τὸ ψυχοφθόρον αὐτὸ πάθος. Εἰς δὲ τὴν περὶ μεθυστικῶν¹ ὁμιλίαν καθορίζει σαφέστατα τὰς κακὰς ιδιότητας τῆς μέθης: *Μέθη ἀθάλατος δαίμων, ἐξ ἡδονῆς ταῖς ψυχαῖς ἐμβαλλόμενος· μέθη κακίας μήτηρ, ἀρετῆς ἐναντίωσις, τὸν ἀνδρείον δειλὸν ἀποδείκνυσι, τὸν σώφρονα ἀσελγῆ· δικαιοσύνην οὐκ οἶδε, φρόνησιν ἀναιρεῖ... καὶ ἀκολουθοῦν τ' ἀποτελέσματα τῆς μέθης: ἐλεεινὸν θέαμα χριστιανῶν ὀφθαλμοῖς, ἀνὴρ ἀκμάζων καθ' ἡλικίαν, σφριζῶν τῷ σώματι... φορὰδὴν οἴκαδε κομιζόμενος. Ἀνὴρ φοβερός ὀφείλων εἶναι τοῖς πολεμίοις, γέλωτός ἐστιν ἀφορμὴ τοῖς κατ' ἀγορὰν παιδίοις... περιγράφων ζωηρότατα τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μεθύσου.*

Εἰς τὰς Ἐπιστολάς του μᾶλλον, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς, ἀναγνωρίζει κανεὶς γενικώτερα τὴν μεγάλην λογοτεχνικὴν δεξιότητα τοῦ Βασιλείου καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Εἰς αὐτὰς δημιουργεῖ συχνὰ εὐτράπελον καὶ ἀφελές ὕφος, ὅπως π.χ. παραπονούμενος πρὸς τὸν Λεόντιον² τὸν σοφιστὴν, ὅτι δὲν τοῦ γράφει λέγει: *τί οὐκ ἐπιστέλλεις; Καίτοι γε οὐδὲν ἔργον σοφιστῆ ἢ τὸ γράφειν... γλώττης χρεῖα μόνης, ἢ οὐδαμῶς σιωπήσει, σοφιστικὴ οὖσα καὶ ἀττικὴ.*

Εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Βασιλείου ἐπίσης θαυμάζει κανεὶς τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐκφραστικὰ προοίμια, ὅπως τὸ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Ὀριγένην³: καὶ ἀκουόμενος εὐφραίνεται καὶ ἀναγινωσκόμενος, δι' ὧν γράφεις ἐναργεστέρως ἡμῖν παρέχεις εὐφροσύνας.

Παραστατικαὶ μεταφοραὶ καὶ λεπτόταται παρομοιώσεις συναντῶνται ἀκόμη εἰς τὰς ἐπιστολάς. Τὸν Γρηγόριον π.χ. ἀποκαλεῖ στόμα Χριστοῦ καὶ βαθὺ φρέαρ.

Ὡραϊόταται εἶναι αἱ παραμυθητικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Βασιλείου. Γράφων πρὸς τεθλιμμένην μητέρα ἀναγνωρίζει, ὅτι εἰς τὴν πληγωμένην μητρικὴν καρδίαν καὶ ὁ φιλικώτατος λόγος θὰ προξενήσῃ ὀδύνην, ὥσπερ ὀφθαλμῶ φλεγμαίνοντι καὶ τὸ ἀπαλώτατον τῶν παρηγορημάτων ἀνίαν ἐμποιεῖ, οὕτω καὶ ψυχῇ ὑπὸ θλίψεως βαρείας κεκακωμένη καὶ πολλὴν παρακλήσιν φέρῃ ὁ λόγος, ὀχληρός πως εἶναι δοκεῖ ἐν τῇ περιωδυνίᾳ προσφερόμενος⁴.

Περιγράφων πρὸς τὸν φίλον του Γρηγόριον⁵ τὸ ἡσυχαστήριόν του ἐν Πόντῳ τὸ ὀρίζει γενικὰ ὡς χωρὶον ἀκριβῶς συμβαῖνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ καὶ

1. E. P. Migne, τ. 31, στ. 444-464.

2. Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 20 πρὸς Λεόντιον, E. P. Migne, τ. 32, στ. 284.

3. Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 17 πρὸς Ὀριγένην, E. P. Migne, τ. 32, στ. 281.

4. Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 6 πρὸς ἀμόζυγα Νεκταρίου, E. P. Migne, τ. 32, στ. 241. Βλ. καὶ Δ. Σ. Μεττάλλου, Πῶς παρηγοροῦν τοὺς πενθούοντας οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1929.

5. Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 14 Γρηγορίῳ ἐταίρῳ, E. P. Migne, τ. 32, στ. 276.

προχωρῶν περιγράφει λεπτομερῶς καὶ γλαφυρότατα τὸ σύνδενδρον τοῦ τόπου παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς νήσου τῆς Καλυψοῦς ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου, τὰς βαθείας χαράδρας, τὴν κάτω ἐκτεινομένην πεδιάδα καὶ τὸν δξύ-
τατα ρέοντα ποταμὸν καὶ ἀπὸ τοὺς ποικίλους καρποὺς ποῦ προσφέρει ὁ τόπος ἀπολαμβάνει τὸν ἄριστον, τὴν ἡσυχίαν¹.

Ὁ Μ. Βασιλείος ἐθαυμάσθη καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας διὰ τὸ ὑπέροχον λογοτεχνικὸν αὐτοῦ τάλαντον. «Τεχνοκρίτης λεπτότατος καὶ ἑλληνιστῆς δεινότατος, οἷος ὁ Ἅγιος Φώτιος, ἀποφαίνεται ὡς ἐξῆς περὶ τῶν ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου: «Ἄριστος ἐν πᾶσι τοῖς αὐτοῦ λόγοις ὁ Μ. Βασιλείος· λέξει δὲ καθαροῦ καὶ εὐσήμου καὶ κυρία καὶ ὅλως πολιτικῆ καὶ πανηγυρικῆ δεινός, εἴ τις ἄλλος χρήσασθαι, νοημάτων τε τάξει καὶ καθαρότητι πρῶτος, ἀλλ' οὐ δεύ-
τερος ἄδεται»².

Φαντάζεται τώρα κανεὶς πόσον πλοῦτον εὐφραδείας καὶ καλλι-
πείας ἔχει νὰ θαυμάσῃ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Βασιλείου καὶ προθύμως ἀνα-
γνωρίζει, ὅτι ὁ ἱεράρχης τῆς Καππαδοκίας ἔτοιμος δέκτης τοῦ Πνεύ-
ματος, κῆρυξ τῆς ἀληθείας φλογερός, Μέγας καὶ εἰς τὴν τέχνην
τοῦ λόγου, ὅπως Μέγας ὑπῆρξε καὶ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν του ἔργον.

* * *

Τοῦ Γρηγορίου ὡς λογοτεχνικὸν ἀριστούργημα ἀναφέρω τὸν περίφημον
λόγον του εἰς τὴν Πεντηκοστὴν³ μετὰ τὴν ἐντυπωσιακὴν προσφώνησιν: *Πεντη-
κοστὴν εορτάζομεν, καὶ Πνεύματος ἐπιδημίαν καὶ προθεσμίαν ἐπαγγελίας
καὶ ἐλπίδος συμπλήρωσιν...* (κεφ. 5) μετὰ τὰς ἐκφραστικὰς ἀντιθέσεις, μετὰ τὴν

1. Ὁ A-l-e-x-a-n-d-e-r-v-o-n-H-u-m-b-o-l-d-t, ὁ μέγας Γερμανὸς φυσιοδίφης, εἰς τὸ περίφημόν του σύγγραμμα *Kosmos* (1847) τόμ. Β, σ. 27-29, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπιστο-
λῆς ταύτης, τὴν ὅποιαν παραθέτει ἐν μεταφράσει, ἐπιλέγει: «Εἰς τὴν ἀπέριττον ταύτην
περιγραφὴν τοῦ τοπίου καὶ τοῦ δάσους ἐκφράζονται συναισθήματα, τὰ ὅποια συμφωνοῦν
πολὺ περισσώτερον πρὸς τὰ τῶν νεωτέρων χρόνων, παρὰ τὰ περιελθόντα εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν
ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ τῆς ἀπομεμονωμένης καλύβης του ὁ Βασι-
λείος, εἰς τὴν ὅποιαν ἀπεσύρθη, ρίπτει τὸ βλέμμα του εἰς τὸ πυκνὸν φύλλον του ὑπὸ τὴν
καλύβην του ἐκτεταμένου δάσους· οἱ ποιητικὲς καὶ μυθικαὶ ὑπανιγμοὶ ἀντηχοῦν ὡς φωνή,
ἡ ὅποια προέρχεται ἀπὸ ἄλλον παλαιότερον κόσμον». Ὁ δὲ M. Villemain ἐν *Tableau de l'Éloquence chrétienne au IVe siècle* παραθέτων ἐν μεταφράσει ὅλην τὴν
ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Βασιλείου εὐρίσκει αὐτὴν πλήρη «agrables peintures, poétiques
allusions, ne sentant pas l'austérité du cloître». Paris 1854, σ. 117-119.

2. Παν. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 9. Ἐκ τῶν συγχρόνων τοῦ Μ. Βασι-
λείου Μέγαν ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν E.Π. Migne, τ. 46, στ. 796,
813 καὶ ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς ἐν E.Π. Migne, τ. 36, στ. 493 (A κεφ.) καὶ στ.
517 (IET κεφ.).

3. Λόγος εἰς τὴν Πεντηκοστὴν, E.Π. Migne, τ. 36, στ. 428-457
(κεφάλαια 5, 9, 9. 11. 14).

φιλολογικὴν ἐκλογὴν τῶν ῥηματικῶν τύπων: τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἦν μὲν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται οὔτε ἀρξάμενον οὔτε παυσόμενον... αἰεὶ μεταληπτὸν, οὐ μεταληπτικόν· τελειοῦν, οὐ τελειούμενον· πληροῦν, οὐ πληρούμενον· ἀγιάζον, οὐχ ἀγιαζόμενον (κεφ.9) καὶ μὲ τοὺς ἀλανθάστους ὀρισμούς: ἀόρατον, ἄχρονον, ἀχώρητον, ἀναλλοίωτον, ἄποιον, ἄποσον, ἀνειδεον, ἀναφές, αὐτοκίνητον, αἰκίνητον, αὐτεξούσιον, αὐτοδύναμον, παντοδύναμον (κεφ. 9). Εἰς τὸν αὐτὸν λόγον καθορίζει τὴν προφητικὴν δύναμιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μὲ τὴν φράσιν: οἱ δὲ καὶ τὸ μέλλον προέγνωσαν, τυπούμενον τῷ πνεύματι καὶ ὡς παροῦσι συνόντες τοῖς ἐσομένοις (κεφ. 11), καθὼς καὶ τὴν ἐπέμβασιν αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπινον φωτισμόν: σοφώτατον καὶ φιλανθρωπότατον· ἂν ποιμένα λάβῃ, ψάλλῃ ποιεῖ, πνευμάτων ποτηρῶν κατεπάδοντα καὶ βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἀναδείκνυσι (ὑπαινίσσεται τὸν Δαυίδ), ἂν μειράκιον εὐφρὲς λάβῃ, πρεσβυτέρων ποιεῖ κριτὴν (ὑπαινίσσεται τὸν Δανιήλ), ἐὰν ἀλίεας εἴρῃ, σαγηνεύει Χριστῷ, κόσμον ὅλον τῇ τοῦ λόγου πλοκῇ συλλαμβάνοντα (κεφ. 14).

Παραστατικώτατα ἐμφανίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ Μ. Βασιλείου εἰς τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ¹ διηγούμενος διὰ τὸν ὑτέροχον φίλον του, ὅτι ὑπῆρξε ῥήτωρ ἐν ῥήτορσι, καὶ πρὸ τῶν σοφιστικῶν θρόνων· φιλόσοφος ἐν φιλοσόφοις, καὶ πρὸ τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ δογμάτων· τὸ μέγιστον, ἱερεὺς Χριστιανοῖς, καὶ πρὸ τῆς ἱερωσύνης (κεφ. 13) καὶ ἐπαινῶν τὴν φιλομάθειαν, ἣ ὅποια τὸν ἔφερον εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς καλὴν περὶ τὴν παιδείου ἀπλησίαν (κεφ. 14), δικαιολογεῖ τὴν μακρηγορίαν εἰς τὴν ὁποίαν τὸν παρασύρει ἢ πρὸς τὸν νεκρὸν ἀγάπη του μὲ τὴν θελκτικὴν παρομοίωσιν: φιλεῖ γὰρ οὔτε ὄψις ῥαδίως ἀναχωρεῖν τῶν τερπνῶν θεαμάτων... οὔτε λόγος τῶν ἡδίστων διηγημάτων. Εἰς ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς Μ. Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας προοιμιαζόμενος ἀναφωνεῖ: Ἀθανάσιον ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι, ὅπου μὲ τέσσαρας λέξεις ἔδωκεν ἤδη τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου του².

Ἐν γένει εἰς τοὺς ἐπιταφίους τοῦ λόγους οἱ ὅποιοι εἶναι μᾶλλον ὕμνοι, ὁ Γρηγόριος εἶναι ἀπαράμιλλος εἰς ἔκφρασιν καί, τεχνικῶς εἰς τοὺς λόγους αὐτοὺς ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ, ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνας τῶν ἀρχαίων ἐπιταφίων λόγων³.

Εὐστοχώτατα ὁ Γρηγόριος χαρακτηρίζει εἰς τὸν περὶ δόγματος λόγον του τὴν τάσιν πρὸς θεολογικὰς συζητήσεις ἐκ μέρους αὐτοχειροτονητῶν σοφῶν καὶ θεολόγων ὡς γλωσσαλγίαν καὶ συνιστᾷ εἰς τὸν θέλοντα νὰ θεολογῇ: βούλει θεολόγος γενέσθαι ποτὲ καὶ τῆς θεότητος ἄξιος; τὰς

1. Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μ. Βασίλειον, Ε.Π. Migne, τ. 36, στ. 493-605.

2. Ε.Π. Migne, τ. 35 στ. 1081-1128 (κεφ. 1).

3. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐπιταφίων τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὴν ἔθνικὴν ρητορείαν βλ. ἐν Δ. Σ. Μπαλάνου, Πατρολογία, σ. 312, ὑπόσημ. 15. Περὶ δὲ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ρητορικῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 316-317.

ἐντολὰς φύλασσε· διὰ τῶν προσταγμάτων ὄδυσσον· πρῶξις γὰρ ἐπιβασίς θεωρίας¹. Εἰς δὲ τὸν λόγον αὐτοῦ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα ἀφοῦ δίδει ἐπιτυχεῖς ὀρισμοὺς τοῦ βάπτισματος καὶ ἀπαριθμεῖ τὰς ἐξ αὐτοῦ εὐεργεσίας ἐπισφραγίζει ταύτας χαρακτηρίζων τὸ βάπτισμα ὡς τῶν τοῦ Θεοῦ δώρων τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον².

Ἀξιολογωτάτη εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Γρηγορίου περὶ ἱερωσύνης, εἰς τὴν ὁποίαν πραγματεύεται ὁποῖός τι πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἱερεὺς: Καθαρθῆναι δεῖ πρῶτον, λέγει, εἶτα καθᾶραι· σοφισθῆναι, καὶ οὕτω σοφίσαι· γενέσθαι φῶς, καὶ φωτίσαι· ἐγγίσει Θεῶ, καὶ προσαγαγεῖν ἄλλους· ἀγιασθῆναι, καὶ ἀγιάσαι³.

Λυρικώτατος γίνεται ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν ἀποχαιρετιστήριον λόγον, τὸν ὁποῖον ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας, ὅτε ἀπεχώρει τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁμολογεῖ, ὅτι ἐκουράσθη νὰ ἀγωνίζεται κέκμηκα καὶ λόγῳ καὶ φθόνῳ καὶ πολεμίοις καὶ ἡμετέροις⁴ καὶ ἀποχαιρετᾷ συγκινητικώτατα τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγαπητὰ πρόσωπα καὶ ἰδρύματα διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἡσυχίαν τῆς μονώσεως.

Ἐκ τῶν δύο τούτων λόγων τοῦ Γρηγορίου, τὸν περὶ ἱερωσύνης καὶ τὸν Συντακτήριο, ὁ Παῦλος Καρολίδης εἰς τὴν σύντομον μελέτην του «Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ», χαρακτηρίζει τὸν μὲν πρῶτον διὰ τὸ ὕψος τῶν ἐνοιῶν καὶ διὰ τὴν τέχνην καὶ καλλιέπειαν ἀξιολογώτατον, εἰς δὲ τὸν δεύτερον διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος ὁ θεῖος πατὴρ διδάσκει τὸ ὕψος τῆς χριστιανικῆς αὐταπαρνήσεως⁵.

Εἰς τὰς ἐπιτολὰς τοῦ Γρηγορίου, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, δὲν θὰ ἀνεύρῃ κανεὶς τὰς λογοτεχνικὰς ἀρετὰς τῶν ἄλλων ἔργων του, καθόσον αἱ περισσότεραι εἶναι ἰδιωτικῆς φύσεως, πλὴν ὀλίγων δογματικοῦ περιεχομένου.

Εἰς τὴν ποιητικὴν του ἡμῶς παραγωγὴν ἀναγνωρίζεται ὁ ἴδιος δεξιὸς χειριστῆς τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ ἐπινοητῆς κοσμημάτων καὶ λέξεων, αἱ ὁποῖαι ἐξυψώνουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου. Τὴν ποιήσιν τοῦ Γρηγορίου, ὅπως εἴπομεν, μειώνει ἡ ἀρχαιοπρεπὴς μετρικὴ καὶ τὸ ἀπροσάρμοστον τῶν δογματικῶν ζητημάτων εἰς ποιητικὴν γλῶσσαν⁶. Ἐν τούτοις εἰς τὴν διαδοχὴν

1. Λόγος περὶ δόγματος, Ε.Π. Migne, τ. 35, στ. 1065-1080 (κεφ. 12ον).

2. Λόγος εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Ε. Π. Migne, τ. 36, στ. 360-425 (κεφ. 3).

3. Ε. Π. Migne, τ. 35, στ. 408-514 (κεφ. 71).

4. Συντακτήριο εἰς τὴν τῶν 150 ἐπισκόπων παρουσίαν, Ε. Π. Migne, τ. 36, στ. 457-492 (κεφ. 20).

5. Ἐν κεφ. Δ', περὶ τοῦ Δ' αἰῶνος, σ. 40-41.

6. Τὰ ἔπη τοῦ Γρηγορίου εὐρηναὶ συγκεντρωμένα ἐν Ε.Π. Migne, τ. 37, στ. 397-1600 καὶ ἐκλογαὶ ρυθμικῶν ποιημάτων ἐν Anthologia Graeca Carminum Chri-

τῶν στίχων συχνότατα ἐκτιμᾷ κανεὶς τὴν ἔκφρασιν ὑψηλῶν διαλογισμῶν καὶ τὴν λυρικήν διάθεσιν τοῦ ποιητοῦ. Τὸν Χριστὸν ἐξυμνεῖ εἰς ἓνα ὕμνον του¹, ὡς αἰτίαν καὶ τέλος τῶν πάντων, ὡς αὐγὴν ἀκατασκόπητον, ἀφορῶσαν δὲ πάντα καὶ ἀκόμα ὡς ἄξιον πάσης δοξολογίας, διότι ἔδωκε εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν χάριν νὰ κατανοῇ τὸ θεῖον. Εἰς ἄλλον του ὕμνον, ἐπίσης εἰς τὸν Χριστόν², θαυμάζομεν τὸν χαρακτηρισμὸν «πανσθενὲς ἄσθμα νόου» (δηλ. παντοδύναμη τοῦ νοῦ πνοή). Ἀκόμα καὶ εἰς τὸ ποίημα, ποῦ ἀφιερώνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν³, παρὰ τὸν ἐξεζητημένον ῥητορισμὸν καὶ τὴν ὑπερβάλλουσαν περιαιτολογία, ἀναγνωρίζει κανεὶς πηγὴν καθαρωτάτης ἐμπνεύσεως καὶ ἔξαρσιν πλατωνικήν, ὅταν καυχᾶται ὁ ποιητής, ὅτι ἐνισχύει τὰ πτερὰ τῆς ψυχῆς του διὰ νὰ φέρεται αὐτὴ πρὸς τὰ ἄνω. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ὑψηλοὶ αὐτοὶ χαρακτηρισμοί, ποῦ διατυπώνονται εἰς γλῶσσαν περίτεχνον ἀρχαϊκὴν, κατενοοῦντο μόνον ἀπὸ τοὺς ἐξοικειωμένους εἰς τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν, ἐνῶ διὰ τοὺς πολλοὺς ἦσαν ἀκατανόητοι⁴.

Γενικῶς ὅμως ὁ Ἱεράρχης τῆς Ναζιανζοῦ συνδυάζει θαυμασιῶς τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν μὲ τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πλουτίζει μὲ νέας λέξεις καὶ ἐκφράσεις τὴν μελέτην τοῦ θεοῦ καὶ πραγματοποιεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Θεολόγου, μὲ τὸ ὁποῖον τὸν ἐτίμησαν οἱ σύγχρονοὶ του καὶ οἱ μεταγενέστεροι.

* *

Τὸν Ἰωάννην τέλος ὁμοθύμως ἐθαύμασεν ἡ ἐποχὴ του διὰ τὴν γοητείαν τοῦ λόγου του, διὰ τοῦ ὁποῖου κυριολεκτικῶς ἐσαγήνευε καὶ ἐφώτιζε τοὺς πιστούς. Μὲ παρεκβάσεις, μὲ ἀλληγορίας, μὲ εἰκόνας ἔκαμνε νοητὰ καὶ τὰ ὑψηλότερα νοήματά του καὶ συνήραζε τὴν προσοχὴν τῶν ἐκκλησιαζομένων ἐπὶ δύο ἢ καὶ πλέον ὥρας. Παρὰ τὴν μοιραίαν μείωσιν, ποῦ ὑφίσταται ἓνα ῥητο-

stianorum, W. Christ et M. Paraniikas, Lipsiae 1871, Μητροπολίτου Κυδωνιῶν Ἀγαθαγγέλου, Ἠθικὰ ποιήματα Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Θεσσαλονίκη 1950. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἱστορικὰ ἔπη Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἀθήναι 1955.

1. Ὑμνος εἰς Χριστόν, Anthologia Graeca, σ. 23.

2. Ὑμνος εἰς τὸν Χριστὸν μετὰ τὴν σιωπὴν ἐν τῷ Πιάσχᾳ, Anthologia Graeca, σ. 24.

3. Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, Anth. Gr. 6. 26. Ὁ M. Villemain, κρίνων τὴν ποίησιν τοῦ Γρηγορίου ἐν Tableau de l'Éloquence chrétienne au IVe siècle, Paris 1854, σ. 139 χαρακτηρίζει τὸ ποίημα τοῦτο πρόδρομον τῶν θελκτικωτέρων στεναγμῶν τῆς μελαγχολικῆς μούσης τῶν χρόνων μας (δηλ. τοῦ Villemain) καὶ παραθέτει τοῦτο ὀλοκλήρον ἐν μεταφράσει. Βλ. καὶ Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλ. Ἔθνους (1925), τ. Β β, σ. 496.

4. Πλεῖστοι ὅσοι ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ξένων ἔγραψαν κρίσεις περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Γρηγορίου, περὶ ὧν βλ. Π. Μπρατσιώτου, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 13-15.

ρικὸν ἔργον, ὅταν ἀπλῶς ἀναγινώσκειται, διακρίνομεν εἰς τοὺς ἑκκλησιαστικοὺς λόγους τοῦ Ἰωάννου ὄχι μόνον τὴν βαθεῖαν κατανόησιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ γράμματος τῆς Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιμελημένην καλαισθησίαν εἰς τὸ ὄφος καὶ τὴν σεμνὴν κομψότητα εἰς τὴν ἔκφρασιν· ὄχι μόνον ἀκριβῆ ἀντίληψιν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων, ἀλλὰ καὶ δύναμιν περιγραφῆς καὶ πειθῶ ἀκατανίκητον.

Δὲν θὰ εὔρη ἐπὶ παραδείγματι κανεὶς πειστικώτερον κήρυγμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ἀπὸ τὴν ΝΘ' ὁμιλίαν του εἰς τὸν Ματθαῖον¹ περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἁμαρτίας. Μὲ ἓνα ὑποτιθέμενον συζητητὴν συζητεῖ τὸ ἀκανθῶδες αὐτὸ ζήτημα καὶ τοῦ ἀποδεικνύει ὅτι, αἰτία τῆς ἁμαρτίας εἶναι ἡ ῥαθυμία. Τὴν ἀπόδειξιν δὲ αὐτὴν στηρίζει εἰς πλῆθος παρομοιώσεων καὶ παραδειγμάτων, τὰ ὅποια ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν καθαρὰν γνῶσιν, διότι καθὼς ὁ ἴδιος λέγει πολλὴ τῆς ἀληθείας ἡ περιοσιία. Εἰς ἐκεῖνον ποῦ διατείνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κἄτι φυσικὸν καὶ αὐτόματον ἀπαντᾷ ὅτι τὰ φυσικὰ πράγματα οὔτε μεταβάλλονται οὔτε χρειάζονται κόπον διὰ ν' ἀποκτηθοῦν καὶ ὡσερ εἰς τὸ βλέπειν καὶ ἀκούειν οὐ δεόμεθα πόνου, οὕτως οὐδὲ ἐν τῇ ἀρετῇ ἰδρώτων ἡμῖν ἔδει, εἰ τῇ φύσει αὕτη ἦν συγκεκληρωμένη καὶ εἰς τὸν ἀμφιβάλλοντα διὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων λογικώτατα ἀπαντᾷ εἰ μηδεὶς ἀγαθός, πόθεν σοι τὸ ὄνομα τοῦτο;

Εἰς τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους του ἐπιτυγχάνει ἐπιγραμματικούς χαρακτηρισμούς, ὅπως π.χ. ἀποκαλεῖ τὸν Παῦλον *λειμῶνα ἀρετῶν* καὶ *παράδεισον πνευματικῶν*² καὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτὴν τὴν αἰσθάνεται εἰς ἕλην τῆς τὴν πληρότητα ὁ ἐγκύψας εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἐξαίρετου νοῦ τοῦ Παύλου.

Εἰς τοὺς συμβουλευτικούς του λόγους ἀπόφθεγματικά ὀρίζει τὴν ἀξίαν τῶν χριστιανικῶν ἔξεων. Τὴν προσευχὴν ἀποκαλεῖ *κορηπίδα καὶ ῥίζαν τοῦ λυσιτελοῦντος βίου* καὶ λέγει ὅτι *αὕτη ἀρδεύει τὴν διάνοιαν*. Ἐλέγχει δὲ τὸν ῥάθυμον, ὅστις ἀμελεῖ νὰ προσεύχεται: *εἰπέ μοι, πῶς ὄψει τὸν ἥλιον μὴ προσκνήσας τὸν πέμποντα τοῖς ὀφθαλμοῖς γλυκύτατον φῶς*³; Ἐξαιρῶν δὲ τὴν δύναμιν τοῦ βλέμματος ἀποκαλεῖ τὸν ὀφθαλμὸν *τὴν μικρὰν ἐκείνην κέγχρον, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος πᾶσαν κτίσιν καθορᾷ*⁴. Ὅμιλῶν δὲ περὶ ἀρετῆς καὶ

1. Ὅμιλία ΝΘ' εἰς κατὰ Ματθαῖον, E.Π. Migne, τ. 58, στ. 573-584.

2. E.Π. Migne, τ. 50, στ. 473-514 (ὁμιλία 7).

3. E.Π. Migne, τ. 50, στ. 775-780. Περὶ προσευχῆς λόγος α' στ. 779 καὶ 780. Ὁ λόγος περὶ προσευχῆς θεωρεῖται ἀμφιβαλλόμενος, ἀλλὰ ὁ Δ. Σ. Μπαλάνας, Πατρολ. σ. 379, ὑποσ. 2, λέγει ὅτι «σήμερον ὑποστηρίζεται ἡ γνησιότης τῶν δύο λόγων περὶ προσευχῆς».

4. E. Π. Migne, τ. 63, στ. 617, Ὅμιλία περὶ ταπεινοφροσύνης.

κακίας λέγει: μή μοι δείξης ὅτι ψυχὴν ἀνθρώπου ἔχεις, ἀλλὰ εἰ εἶ τὸ φρόνημα ἀνθρώπος¹.

Εἶναι πασίγνωστος ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου, τὸν ὅποῖον ἐξεφώνησε διὰ τὴν μετάπτωσιν τῆς τύχης τοῦ Εὐτρόπιου², ὅστις ἀπὸ πανίσχυρος πατρίκιος ὑπατος καὶ ἀνώτατος ἀρχῶν κατήνησεν ἐλεεινὸς ἐκέτης, ζητήσας ἄσυλον εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν κατακείμενος τρέμων ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν.

Τότε ὁ Ἰωάννης ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῆς ματαιότητος: ἀεὶ μὲν, μάλιστα δὲ νῦν, εὐκαιρον εἰπεῖν ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρὰ τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ αἱ φαιδραὶ λαμπάδες, ποῦ οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ θαλίαι καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος καὶ αἱ ἐν Ἱπποδρομίαις ἐδημιμαίαι καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακείαι; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ἡμῖν τὸ δένδρον ἔδειξεν καὶ ἀπὸ τῆς ῥίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν. Ποῦ νῦν οἱ πεπλασμένοι φίλοι, ποῦ τὰ συμπόσια καὶ τὰ δεῖπνα;... Νῦν ἦν πάντα ἐκεῖνα καὶ ὄναρ καὶ ἡμέρας γενομένης ἠφανίσθη· ἄνθη ἦν ἑαρινὰ καὶ παρελθόντος τοῦ ἔαρος ἅπαντα κατεμαράνθη· σικὰ ἦν καὶ παρέδραμε. Καπνὸς ἦν καὶ διελύθη· πομφόλυγες ἦσαν καὶ διερράγησαν· ἀράχνη ἦν καὶ διεσπάρθη καὶ συνέχισε τὸν λόγον τοῦ ὁ Χρυσόστομος ζητῶν τὸν ἔλεον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε σῶως ἀπὸ τὸν ναόν. Ἔχουν βεβαίως κάτι τὸ φορτικὸν καὶ ἐξεζητημένον αἱ ἀλλεπάλληλοι αὐταὶ παρομοιώσεις, ἀλλὰ τὸ μέγεθος τοῦ γεγονότος δικαιολογεῖ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ῥήτορος νὰ παραστήσῃ μὲ κάθε τρόπον τὴν ἀστάθειαν τῶν ἀνθρωπίνων.

Ἐκτιμῶμεν ἀκόμη τὴν λογοτεχνικὴν δύναμιν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὰ κυρίως συγγράμματα αὐτοῦ, ὅπως εἶναι ἡ περίφημος πραγματεία του περὶ ἱερωσύνης³ εἰς τὴν ὅποιαν ἀπολογεῖται, διατὶ ἀπέφυγε νὰ χειροτονηθῆ πρεσβύτερος. Μὲ θεῖαν μεγαληγορίαν ὀρίζει τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἱερέως: τελεῖται μὲν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἱερωσύνη, τάξιν δὲ ἐπουρανίων ἔχει ταγματῶν.

Καὶ εἰς ἄλλα καὶ εἰς ὅλα τοῦ ἁγίου ἀνδρός εἶναι ὄντως χρυσὸς ὁ λόγος, ποῦ καυταυγάζει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ πλουτίζει τὸ φρόνημα καὶ μεγαλύνει τὸ πνεῦμα. Ἄρκει νὰ μὴ περιορίζῃ κανεὶς τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν, ὅτι ἔζησε καὶ ὠμίλησε ἄλλοτε ἰσχυρὸς τῆς Ἐκκλησίας στυλός, ὀνομασθεὶς Χρυσόστομος, ἀλλὰ

1. Ε.Π. Migne, τ. 63, στ. 755, Ὁμιλία περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας (Λόγος ΚΣΤ').

2. Εἰς Εὐτρόπιον εὐνοῦχον πατρίκιον καὶ ὑπατον, Ε.Π. Migne, τ. 52, στ. 201-206.

3. Περὶ ἱερωσύνης (βιβλ. 6) ἐν Ε.Π. Migne, τ. 48, στ. 623-692 ἐν βιβλ. 3.4.

ν' ἀναζητῆ ὁ ἴδιος τὸν χρυσὸν τῶν λόγων αὐτῶν εἰς τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἔγραψεν ὁ ἀκαταπόνητος Ἱεράρχης¹.

Ἡ προϋπόθεσις αὐτῆ φυσικὰ γενικεύεται καὶ διὰ τοὺς τρεῖς ὁμοτίμους ὑποστηρικτὰς τῆς πίστεως καὶ κήρυκας τῆς Χριστιανικῆς ἀρετῆς. Καὶ τὸ ψυχικὸν μεγαλεῖον τοῦ Βασιλείου, καὶ τοῦ Γρηγορίου ἡ θεοκλέευστος γλωσσοσά, καὶ τοῦ Ἰωάννου ἡ χρυσοῦ διδασχὴ εἶναι θησαυρισμένα εἰς συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ λόγος αὐστηρότατα πειθαρχεῖ εἰς τὸ ὕψος τῶν διανοημάτων καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει τελεία ἀρμονία πνευματικοῦ ὕφους καὶ λεκτικοῦ κάλλους.

Ποῖον ἄλλο εἶδος καὶ ὕψος λόγων νὰ ἐκτιμῶμεν καὶ νὰ θαυμάζωμεν περισσότερο, παρὰ ἐκεῖνο ποὺ ὑποφαίνει βαθὺν νοῦν καὶ διάθεσιν θεοσεβῆ;

1. Ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως ἐκρίθη ἀπὸ δοκιματάτους τεχνοκρίτας καὶ καθ' ἕνας τὰς ἐποχάς. Τὴν θαυμασίαν τοῦ ἱεροῦ Φωτίου κριτικὴν βλ. ἐν Π. Μπρατσιώτου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 18, ὑποσ. 75. Περὶ δὲ τῆς φήμης καὶ ἐπιδράσεως τοῦ Χρυσοστόμου ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐπίσης ἐνθ' ἄνωτ. σ. 20-24. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Β β, σ. 223-239 γράφει ἐνθουσιώδεις κρίσεις.